

Te Toa Takitini

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

NAMA 75.

HASTINGS.

Noema, 1927

HORA I TE RONGOPAI.

KAORE ano kia mau i a tatou, i te Hahi Maori, te wairua hihiko o te taha pakeha, mo te whakarite i te whakahau a Te Karaiti kia kauwhautia te Rongopai ki nga wahi katoa o te ao. E ki ana te kupu a te Atua. "ko te iwi e whakahonore aua i Ahau, ka whakahonoretia e Ahau." Koinei tonu tetahi o nga huarahi o te iwi pakeha i manaakitia ai, i whakahonoretia ai e te Wahi Ngaro.

E whakaatu ana te pepa ko "The Reaper" te ingoa o Oketopa nei, i te maha o nga pariha i neke atu i te £100 te moni i kohia i te tau ka taha nei, mo tehora i te Rongopai ki nga wahi o te ao kei roto i te pouritanga e noho ana.

E 50 nga pariha i neke atu i te £100 ta ratou moni i kahi ai mo tenei take. Ko te kahi rahi rawa, na te whare-karakia nui o Whakatu, Nelson Cathedral, £517.

Otane, Haki Pei	..	..	..	300
St. Maaka, Ponake	..	..	..	300
Timaru neke atu i te	..	..	..	200
Nepia Cathedral	..	..	..	200
Merivale, Christchurch	..	..	..	200
St. Pita, Ponake	..	..	..	200
Haweraka	..	..	..	200
Hehitingi	..	..	..	200
St. Mary, Akarana	..	..	..	200
Pamutana	..	..	..	200

Ko te nuinga atu o nga pariha kei raro iho i te £200.

Te wahanga Maori o te Hahi, kia kaha ra tatou ki te hopu i tenei tauira pai, a o tatou tuakana i roto i te iwi pakeha.

He mea Panui e Rev. F. A. Bennett, he mea ta e te Cliff Press,
Queen Street, Hastings, H.B.

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

TE TOA TAKITINI

Te Utu mo te Pepa 10/- i te tau.

Me penei nga reta "Te Toa Takitini," Box 300, Hastings.

676

TE TOA TAKITINI.

Noema, 1927

HUI TOPU O NGA KOMITI TUMUAKI O TE PIHOPATANGA O WAIAPU.

NO te turei te 4 o nga ra o Oketopa, 1927, ka tu te hui a te
Hahi Maori o te Pihopatanga o Waiapu ki Nepia.
Nga Mema o te hui i tae mai.

Nga Minita.

Hapata Wiremu, Atirikona te Perehitini

F. W. Chatterton, Atirikona

Aata Wiremu, Kenana

H. Pahewa, Kenana

F. A. Peneti, Kai-tiroiro

Peni Hakiwai, Moteo

W. A. Te Waaka, Whakatane

E. M. E. Te Tikao, Ohinemutu

R. Tahuriorangi, Ruatoki

Paora Te Muera, Taupo

M. Tumatahi, Te Ngae

W. T. Puha, Manutuke

W. P. Mataira, Nuhaka

Hemi Huata, Mohaka

Pine Tamahori, Tuparoa

P. Kohere, Tikitiki

Wi Te Hauwaho, Whangara

Ramahaki Rangiaho, Heretaunga

Kingita Anaru, Waipukurau

Wharetini Rangi, Waipawa

Nga Mangai Reimana.

H. P. Tomoana, Waipatu

Henare T. Hutana, Waipawa

Hira Paenga, Whangara

Anaru Matete, Tokomaru

Bob Tutaki, Moteo

Matene Whaanga, Nuhaka

Peta Nepia, Nuhaka

He mea whakatuhera te hui e te Perehitini ki te inoi. Ko

Wharetini Rangi i whakaturia hei hekeretari.

Ko nga take enei i whakahaeretia:—

- (1) **ORGANISATION.** ara nga whakahaere mahi e kaha ai e tipu ai te whakapono.

He nui nga mema i whaikupu, a i tautoko hoki i tenei take, a, na Paraire Tomoana i motini. na Paora Te Muera i tautoko:—

He inoi ta tenei hui ki te Pihopa, me kore e taea te whakarite tetahi tangata motuhake, hei haereere i ia tau, i ia tau, ki ia Pariha, ki ia Pariha, puta noa te Pihopatanga o Waiapu, hei tohutohu ki te ata whakarite, whakahaere, i a ratau kaute, me era atu tikanga, hei painga mo nga pariha i roto i te Iwi Maori.

Paahitia ana.

- (2) **TE PIHOPA MOTE IWI MAORI:—**

Ko tenei take, he mea whaka hoki mai i te Hinota nui. ki te Hinota Maori kia whiriwhiri te Hinota Maori i to ratau whakaaro mo tenei take. Ko te Motini i takoto i te aroaro o te Hinota nui i penei, “Hei te Pakeha he Pihopa mo te Haahi Maori, a me whakatu he Maori hei ‘Suffragan’ Pihopa, hei kai-awhina.”

He nui nga mema i tu i whakatakoto i o ratau whakaaro mo tenei take, a na Peneti i motini, na Tomoana i tautoko:—“Ma te Perehitini e whakamarama ki te Hinota nui, kaore te Hinota Maori e whakahe ana ki tenei motini. Engari kaore e kaha ki te pooti mo tenei take, i te mea he kaupapa ano ta nga Maori i oti i te hui i Poneke i tera atu tau, a me whakaae te Hinota kia kua nga Maori e uru i te pootitanga o tenei take.

- (3) **HE MIHI MO NGA MISSES BULSTRODE:—**

He nui nga mema i tu ki te whakapuna i a ratau mihi mo enei wahine, a ko te motini tenei i pahitia e te Hui. Kia puta he mihi ma tenei hui o nga minita Maori me nga mangai-reimana i roto i tenei Pihopatanga ki nga Misses Bulstrode. mo te nui o nga painga kua puta ki te Iwi Maori i runga i a raua mahi pai i roto i nga tau e 26 ka taha ki muri. He nui hoki te koa o tenei Hui mo te rongorongo, kei te mau tonu raua ki te Iwi Maori i roto i nga mahi Mihana. Me te inoi kia tau tonu nga maanaakitanga a te Atua ki a raua i nga tau maha e tu mai nei. I whakaritea ma Peneti e tuhi he reta mihi kia raua.

- (4) **MO NGA WHARE-MIHANA:—**

Na Peneti i motini na W. Rangi i tautoko:—“E mihi ana tenei hui ki te whakaaro nui o te Pihopa ki te Iwi Maori i a ia i whakatu haere nei i nga Whare-Mihana. Otira he tono ta tenei hui ki te Pihopa kia whakaritea he Komihana o etahi minita Maori, we etahi mangai-reimana, hei hoa mona ki te tiro tiro i nga ahuatanga o nga mahi me nga moni e pau ana i nga Whare-Mihana.

Whakaaetia ana.

(5) TE WHARE-MINITA O WAIPAWA:—

I tu a H. T. Hutana kite whakamarama i tenei take. Ko nga moni kua oti te kahi £526. Kote hiahia kia £800 he moni hei hanga whare, a kua tonoa hoki kite Tari nga moni e £200, kia tere timata ai te mahi o te whare. Kua whakaaetia i runga i te tikanga nama, "Loan."

Na Peneti i motini, na R. P. Hakiwai i tautoko kia puta he mihi ma tenei hui kia Lady Hunter, Misses Bulstrode, H. T. Hutana, te Hahi i Porangahau, me nga mema o nga komiti whakahaere, mo te nui o te mahi i whakahaeretia e ratau, kite kahi moni hei hanga i te Whare-minita o Waipawa.

(6) NGA ROHE O TE PARIH AO ROTORUA:—

I whakaaetia e tenei hui te rohe i wehea ai a Ohinemutu me Te Whakarewarewa, a me karanga he ingoa hou mo te pariha o te Whakarewarewa ko Te Ngae.

(7) FINANCE, ARA MOTE TAHA KITE MONI:—

I tu a Peneti ki te whakamarama i te mate o te Haahi i tenei wa mo te taha ki te moni, ara i tenei wa o te kore moni (slump). Kua uaua te homai moni e nga Peeke, ahakoa ki te Hahi. No reira me whakapakari te taha Maori ki te awhina i te Tari ki te mahi moni, hei awhina i nga mahi o te taha Maori. Nana hoki i motini na P. Te Muera i tautoko, "E whakaae ana tenei hui kia whakapaua te kaha ki te whakaae i nga nama o ia pariha, o ia pariha, e ngari ko nga oranga mo nga tamariki me tono ma te H. and W. Williams Memorial Trust e whakarite, kaua e utaina ki runga i nga pariha.

Whakaaetia ana.

(8) DUPLEX ENVELOPE SYSTEM, ARA KOHI-WHARE-PUKAPUKA:—

Na W. Rangi i motini, na Paraire Tomoana i tautoko, "E tautoko ana tenei hui i te motini i paahitia e te Hinota nui mo te taha ki te "Duplex System," a me hapai tenei take e te taha Maori, me te whakaae hoki o tenei hui ma tenei huarahi e mama ai nga taumahatanga i runga i te taha Maori.

Whakaaetia ana.

(9) HUKARERE ME TE AUTE KARETI:—

Na Peneti i motini na P. Hakiwai i tautoko:—"He nui te mihi o nga mema o tenei Hui, mo te pai o nga whakahaere o Hukarere kura me Te Aute Kareti. Kua kitea i roto i nga ripoata a nga Kai-tirotiro a te Kawanatanga, kei te piki haere tonu te matauranga me te maramatanga o enei kura. He nui te mihi me te whakawhetai o tenei Hui ki nga mema o te Poari o Te Aute, me nga kai-whakaako o aua kura e rua, mo te pai o te manaaki me te whakatipu ake i nga tamariki o te iwi Maori.

Paahitia ana.

(10) TE WHARE-MINITA O RUATOKI:—

Mo nga moni e £40 hei whakaora, hei whakapai i taua whare, i te mea e tino tika ana enei mea, ma Mr. Pilson, e whakatakoto ki te aroaro o te komiti whai-mana, kia whakaritea tenei tono.

Whakaaetia aua.

(11) WHAKAHAERE MIHANA:—

Na H. T. Hutana i motini na W. T. Puha i tautoko, (a) Ko Kenana Aata Wiremu, Revds. Peneti, me Hakiwai, he komiti whakahaere i nga mahi Mihana, a ka ripoata ai ki te Pihopa. (b) Me tono ki te Komiti nui kia tonoa etahi pukapuka, hei whakamarama ki nga tangata o te Hahi i nga kaupapa e he ana e etahi whakahaere whakapono.

Whakaaetia ana.

(12) WHENUA TAPAE KI TE HAH:—

Mo nga whenua i tukua ki te haahi Maori i Maketu, Tauranga, Ruatoki (Opouriao). Ko tenei take i waiho ma Mr. Pilson e whakahaere, a mana hoki e tuku mai he ripoata mo tenei take.

Whakaaetia ana.

(13) MO TE KURA MINITA:—

Na Pine Tamahori i whakamarama te hiahia o Waikato Tautau tamaiti a Nikora Tautau, me ona Matua hoki ki te haere ki te Kura Minita i St. John's. I whakaaetia tenei take, a me whakatakoto ki te aroaro o te Pihopa hei whakaoti.

I konei ka hiki te Hui.

“ TE MAHI.”

NA TAMATI KARAERA (Thomas Carlyle).

Na T. Wi Repa i whakamaori.)

KO tenei tangata ko Karaera he tohunga korero no Scotland. No te wa ia i a kuini Wikitoria. Ko te kai kauwhau tenei o te rongopai o te ahuwhenua. Me ata whakarongo tata ki tenei kauwhau a taua tangata.

He pai pumau, otira he tapu kei roto i te mahi. Ahakoa te tangata uhia e te pouri nui, ahakoa wareware ia ki te reo karanga i a ia kia piki whakarunga, he wai tumanako mo te tangata e mahi ana i runga i te kai-ngakau. He mangere te kainga o te pouri mutunga-kore. Te mahi, ahakoa he mahi pohehe, he huarahi ki te marama. Ko te hiahia kia oti tika te mahi hei arahi i a koe ki te tika: ki nga ture me nga whaka-haunga o te ao, ko te tika hoki tena.

Ko te rongopai hou o te Ao: “Kia mohio ki tau mahi, ka mahi.” Engari ko te whai kia mohio koe kia koe ano: Ka hia te roa o ou e whakatoi ana ano ia koe; otira e kore rawa koe e

mohio kia koe. Kaati whakamutua tena mahara pohehe, ara, te whakamatau kia mohio koe kia koe. Kaore koe e taea e koe te titiro. He taonga koe kaore e taea te mohio. Engari tau e mohio ko tau mahi: Ka mahi i tena kia pau tou kaha. Ko tenei te huarahi tika. Kua oti te tuhituhi: "He tauira mutunga-kore kei roto i te mahi. Ka mahi te tangata ka neke tona matauranga me tona tohunga tanga. Na te mahi ka marake, te ururua, ka tipu ake he kai, ka tu he taone whaka-paipai. Ma te mahi ano, ara ma te ahuhenua me te kaha, ka marake ai nga tarutaru, te ngoikore, te pohehe, me te pouri o to ngakau me te hine-ngaro. Whakaarohia iho i ana ano te mahi. Kei te pa-ina-ina koe ki te ra. Kaore to hine ngaro i te mahi; kei te mahana ka moe. Kei te heke ki te hopu i nga mahara e taea e te hinengaro mangere te hopu. Kei te mahi mai e tahi tangata i ko atu i a koe. Ahakoa he mahi iti, ahakoa he mahi nui: Kei te whakatutuki era tangata i te whakahau o to tataou oranga, o to tatou ao. Ka hari ratau, ka ngahau, ka mama nga whakaaro. Ka tipu te tika i roto ia ratau. Ka piki whakarunga. Tena ko koe e te tangata mangere, pa inaina ki te ra a te atua i homai ai, a, kaore e utua e koe to mahana ki te ahuhenua. ka whakama koe. I homai te ra a te atua hei tirama i te ao. Kia marama ai koe te mahi. Kaore i homai kia mahana ai koe te moe. Otira i homai taua ra kia whiti ki runga i te timuaki o te tangata tika o te tangata he. Ko te tangata mangere e moe ana i runga i tena kupu tawhito. Ko te tangata mataara e powhiri ana i taua ra hei whakaatu kia ia i te ara e haere ai a ia: ka kitea, ka haere i taua ara. Ko te ra, ko te marama, ko nga whetu. ko te hau. ko nga rakau o te ngahere, te wai, nga otaota. he mahi katoa a ratau. He mahi ano ta te tangata. No roto ia i tenei kahui. I tukua e te Atua kia ia te mana o nga kararehe o nga otaota. Engari ma te kakawa o tona rae ka kai ai ia i te kai. Kua e tukua ma te mahana o te ra e whakapupu ake taua kakawa. Ma to kaha ki te korikori. ki te mahi: Ma kona e whakapupu ake taua kakawa. Kaore i whanaunga kia koe te ao. He piki te ao, he heke te ao. He mahana i tetahi wa, he matao i tetahi wa. He hua i tetahi wa, he huakore i tetahi wa. He momona i tetahi wa, he tupuhi i tetahi wa. Ko te ture tena a te atua mo te ao. "Ko te rangi me te whenua e pahemo, ko aku ture ia e kore e pahemo." Heoi ano te huarahi e rata ai kia koe te ao, me mahi koe. Ki te mahi koe. me te whakapau i tou kaha ki te mahi, ka rata te ao kia koe. ka kai taua ao i roto i te kapu o to ringaringa. Ko te ao he ao mutunga kore ko koe e whitutekau tau ano te mehua o taua ao i homai kia koe hei whakaputanga mau i tou kaha ki te mahi i te wahi i homai mau o te ao mutungakore nei. I haere mai okoutou tipuna i Hawaiki ma runga i nga waka pakupaku noaiho. I whakataetae ratau ki nga hau mutunga mai o te kaha, ki nga ngaru mutunga mai o te tiketike. Kaore a ratau kapehu. He mate kei mua. he mate kei muri. he mate kei nga taha o ratau. Kaore he

reo whanaunga, he reo ngawari i rangona e ratau. Na to ratou kaha, ka u ora mai ratou ki Aotearoa nei. Ki te toa koe ki to mahi, ka kiia koe he tangata kua ka ki roto i to poho te ahuru o te ahuwhehua. Ma tenei ahi pai e tahu nga paitini o roto i a koe, e whakareka nga auahi kawa o to whare pouri. Kaore he kura ke atu mo tatau, ko tenei anake. "Hokona te taima, he kino hoki nga ra." Kati te moumou i te taima. Me mahi mai i te ata, ahiahi noa. I homai te whenua kia whakaputa i ona hua. I roto i nga ringaringa o te pakeha, kanui te hua. I roto i o tatau ringaringa kei te titohea. Ka mutu mai nga mahi kau aha ranei, ka whakapai i te kainga. Me whakama te tangata ki te mau a ia ia ano e noho noa iho ana i tetahi wahi o te ra. Kei a tatau te maramatanga i tenei wa. Manaakitia kei mahana ana. Ki te kore e manaakitia ka hoki ki muri o nga kapua pango huna atu ai. Tona putanga mai he uwira, he whatitiri. "E mahi kei awatea ana; kei te haere mai te po e kore ai te tangata e mahi."

TE KAUNIHERA O TE ARAWA.

Ko nga Paero Apiti i mahia i te Poari Tiaki o te Takiwa o te Arawa mo te Kaunihera Maori o te Takiwa o te Arawa i raro i Tekiona 16 o te Ture Kaunihera Maori, 1900.

NGA PAERO.

69. Ka ahei ia tangata kia whiua kia utu i te moni kia kaua e nuku atu i te £5 mehemea ki te mahia e ia nga mahi kino e whai ake nei i roto i te kainga Maori, i roto i te Pa Maori, i runga ranei i te marae o tetahi whakaminenga whare ara:—

(1) Ki te tukino i tetahi kararehe, ki te whakatiki, ki te kore ranei e whakainu ki te wai.

(2) Ki te waiho ranei i tetahi mea he tere te wera i te ahi ki waenga marae ki te taha ranei o tetahi whare.

(3) Ki te whakararuraru i tetahi whakaminenga tangata e karakia ana, i tetahi hui ranei, i tetahi mahi whakangahau ranei.

(4) Ki te mahi i te mahi rongo nui te kino, etieti, whakawehi, ateate, takahi ture, a i te mahi poke ranei, ki te kanga ki te korero ranei i nga kupu whakawehi, ateate, poke, a patu ranei, a whawhai ranei ki tetahi tangata.

(5) Ki te whakaatu i runga i te ngakau whakaae i tona aroaro kia takoto tahanga ana, ki te mahi ranei i era atu mahi poke.

(6) Ki te haere pokanoa ki roto i tetahi Kainga Maori a ki te kore e rongo ki te haere ki waho o taua kainga i muri mai i te whakahaunga kia puta ia ki waho e tetahi o nga mema o te Poari Tiaki o te Arawa, o te Komiti Marae ranei e tetahi tangata ranei i whakaritea e taua Poari, Komiti Marae ranei mo taua take.

70. (a) Kaua te tangata e mahi pikitia, i era atu ahua whakangahau ranei i roto i te Kainga Maori me matua whai raihana ra ano ia i whakawhiwhia ki a ia e te Komiti Marae. Ko taua raihana me haina e nga mema e rua o te Komiti Marae.

(b) Ko te moni mo taua tu raihana kia kotahi pauna i te marama, i tetahi wahi ranei o te marama engari ka ahei te Komiti Marae te whakakore i te moni katoa, i etahi wahi ranei o te moni, mo taua raihana.

(c) Ko te tangata e takahi ana i tenei paero ka ahei kia whiua i na whakataua tona he, ki te moni kia kaua e neke atu i te £10.

Ko te mana i raro i enei paero e apiti atu ana, kaore e whakakore ana, i te mana o tetahi atu Ture.

I paahitia enei tikanga-whakahaere i te hui o te Poari Tiaki o te Takiwa o te Arawa i tu ki Rotorua i te 19 o nga ra o Mei, 1927, a i tukua atu i raro i te Hiiri o taua Poari.

H. TAI MITCHELL, Tiamana.

No te Kahiti o Oketopa 13 enei panui e mau iho nei. Kia ora te Kaunihera o Te Arawa. He mana hou hoki enei kua riro mai nei i a koutou. I peheatia ra i ngawari noaiho ai te Kawanatanga ki a koutou na tonu? He reka pea no te koura raua ko te kakahi? Kanui te mihi ki to koutou kaha, me te marama o a koutou tikanga, kia ora te Kaunihera.

ETITA.

PANUITANGA.

TI-HE-RE! MAURIORA! KITE WHAI AO
KITE AO MARAMA!

Ki nga iwi ki nga reo ki nga hapu ki nga huihuinga tangata e noho marama mai na koutou i runga inga oingā remu o okoutou tipuna; Tena koutou katoa.

No reira e nga mana nunui o te Tai Whakarunga o te Tai Whakararo:

He Powhiri, atu tena na matau katoa kia tae ā-tinana mai koutou a te 15 o nga ra o Pepuere 1928 ki te hui o te Whare Karakia kua tu nei ki Puketawai, waahi o Uawa. Haere mai! Haere mai! Haere mai! Ki te whakamāmā i te pikaunga taumaha e peehi nei i runga i o matau pakihwi. Haere mai, kei wareware atu te paahi a to koutou tipuna a Marakaia. No reira e nga iwi e tau nei i runga i o tatau waka, Whitikiria mai ōu pakete, ki te whitiki tamarua. Kia tu rawa ake ai koe i oku marae.

Hāhā uri! Hāhā tea!!

Heoi.

Na,

Karaka Waru. Moana Tautau. Whare Rutene Porotiti.

WI MANAWAI,

Hon. Secretary.

HE HOA PAKEHA NO TE IWI MAORI.

Na R.T.K.

HE hupu na te Maori: "He taonga tonu te wareware." He pai te wareware ki nga mea kino, ki nga mea whakapouri ngakau, ki nga he o era atu, tena ko te wareware ki nga mea pai, ki nga manaaki, ki nga aroha, he he nui tenei. E kiia ana he tohu no te tangata kuare te wareware ki nga painga ki a ia. Na konei i puta mai ai te hiahia ki a au kia tuhituhia he korero mo etahi pakeha i whakahoa ki te Iwi Maori i nga tau maha kua huri nei—kei warewaretia.

E kore e nui nga kupu mo nga mihinare; e marama ana hoki na to ratou aroha ki te Iwi Maori i whakarere atu ai ratou i o ratou kainga, i o ratou whanaunga, a haere mai ana ki te pito o te ao. ki waenganui o tetahi iwi kai-tangata noho ai. Tata tonu nga mihinare ka patua. He aha noa ranei i kore ai. Ko nga tau i noho ai nga mihinare ki Ngapuhi nga tau tino kino o te Maori, nga tau i kaha ai te kai-tangata, i kaha ai te whawhai ki a ratou ano.

Ko Te Matenga, ko Te Wiremu karu-wha me Te Wiremu Parata etahi tangata tino nunui kua noho ki tenei whenua, e kore o ratou ingoa e warewaretia.

ENGARI KO TE HEREWINI e korero e au. Ko ia te pihopa tuatahi o te Hahi Mihinare. I whakaakona ia ki nga kura nunui o Ingarangi. He tangata matau, toa, maia. I haerea e ia nga wahi katoa o Nui Tireni, ko te waewae tonu tona huarahi. I tetahi putanga atu ona ki Akarana kua pakaru ona puutu, ona kakahu. No te tau 1841 ka tae mai ia ki Niu Tireni, no te tau 1858 ka unga mai ia e Kuini Wikitoria kia hoki atu hei pihopa mo Lichfield.

He tino hoa a Pihopa Herewini no te Iwi Maori. I tautoko ia i te Maori, i awahina. I te raruraru mo Waitara i tautoko ia i a Wiremu Kingi Te Rangitake. I te wa o te whawhai i haere ia i roto i nga hoia pakeha a i whakatika ia i nga Maori, i tupato hoki kei tukinotia ratou e nga pakeha. I korerotia kinotia a Pihopa Herewini e te pakeha mo tana whakawhirinaki ki te Maori. E kiia ana i te riri o tetahi apiha ki a ia ka ki atu te apiha ra me i kore ana a Te Herewini i pihopa kua motokia e ia. Na tenei kupu ka unuhia e te pihopa tona koti, ka panga, katahi ka tuhi atu ki tona koti, ka mea: "Ara te pihopa, ko au tenei, haramai." Ko te ki a te tangata me i whawhai kua mate te apiha i te pihopa.

I korerotia kinotia a Pihopa Herewini e te pakeha mona i tautoko i nga Maori otira i kinongia ano hoki ia e Waikato mona i uru ki nga hoia pakeha i te riri ki Rangiaohia, a e ai ta ratou mona i mau pu. Mo Pihopa Herewini tetahi take i whakarerea ai e Waikato te whakapono. Kei te he ta Waikato; ko Pihopa Herewini tetahi pakeha i tino aroha ki te Maori.

TA WIREMU MATINI. Ko tenei tetahi pakeha i u, i aroha pumau ki te Iwi Maori i nga ra o te raruraru. He tangata matau ano ia pera me Pihopa Herewini; kotahi tonu to raua kareti i whakaakona ai; kotahi ano to raua kaupuke i rere mai ai ki Niu Tireni. I haere mai tetahi hei pihopa, ko tetahi hei tumuaki kai-whakawa. Kua tuhituhia enei kupu mo Pihopa Herewini, mo Kawana Kerei, mo Ta Wiremu Matini: "Ko ia (ara ko Pihopa Herewini) ko te Kawana, ko te Tumuaiki ara ko Ta Wiremu Matini, tangatanga ana ki runga ake o era atu, mo te kaha o te tinana, o te hinengaro, mo te tika," "stood out pre-eminent in vigour of body and mind and loftiness of character."

I te tau 1846 ka hanga he kaupapa mo te kawanatanga o Niu Tireni. I runga i taua kaupapa ko nga pakeha anake e whai pooti, ka mutu te Tiriti o Waitangi, ka whakapuaretia te hoko whenua. Kaore a Kawana Kerei i whakaae ki te kaupapa, a i tautokona ia e te Pihopa raua ko Wiremu Matini. I tino kinongia te Pihopa e nga pakeha mona i tohutohu i nga Maori mo te ahua o te ture hou. I pera ano a Matini me Pihopa Herewini i tautoko i a Wiremu Kingi i tana totohe ki te kawanatanga mo Waitara. E kiia ana he tamariki Maori a Ta Wiremu Matini i whakatupu ai. Ko wai ra, kei hea ra, nga tamariki whangai a Wiremu Matini?

HORI KEREI. O ona ra ko Ta Hori Kerei tetahi o nga tangata nunui o te Ingarihi. I tu ia hei kawana mo tetahi wahi o Ahitereiria, e rua ona tunga hei kawana mo Niu Tireni, i tu ano ia hei kawana mo Awherika ki te Tonga, a hei pirimia mo Niu Tireni. I enei whenua katoa i kitea tona aroha ki nga iwi Maori, me tona aroha ki te Iwi Maori o Niu Tireni. Mo te raruraru mo Waitara i whakataua e ia me whakahoki te whenua ki nga Maori no etahi atu pakeha te he i kore ai i tau pai tenei raruraru nui. Ko Swainson raua ko Dr. Featherston etahi pakeha nunui i tautoko i te taha ki a Wiremu Kingi. Kua korerotia ake e au te araitanga a Hori Kerei i tetahi ture hou hei patu mo te Maori. I nui te whakaaro o Hori Kerei kia noho pai te Iwi Maori kia kaua e whawhai. I tapaea e ia he paraoa he hukā ma te Maori a e kiia ana i te nui o te paraoa ka wharikitia tetahi huarahi poto ki te peeke paraoa. Engari kia mahara tatou he kawana a Hori Kerei. he kaitiaki ia no te mana o Ingarangi. Ko Rewi Maniapoto kaore i tino whakaponono he tangata tika rawa a Hori Kerei mo tana whakaritenga kia karia he rori ki roto o Waikato. I tanumia, a Hori Kerei ki Paora, whare-karakia nui o Ranana, i te tau 1898.

TE MAKARINI. Ko Ta Tanara Te Makarini ano tetahi tangata i tino whanui ki waenganui o te Iwi Maori i nga ra o te raruraru, a e tika ia kia kiia he hoa no te Iwi Maori. I whakaturia ia hei kia-tiaki mo nga Maori engari na tona turanga hei minita mo te taha Maori ka rongo nui ia. Na tona kaha ano i mau ai te rongo i waenganui i nga iwi e rua.

Ko tona he nui e kore e warewaretia e nga iwi i pau nga whenua ko te kaha rawa o tana hoko whenua, a mo te utu iti rawa. I era ra kaore i tino mohiotia te pai o te whenua a ko te hiahia nui hoki o te kawanatanga ko te whenua hei nohoanga mo nga pakeha. Ahakoa ra he hoa a Te Makarini no te Iwi Maori, kua tapaia tona ingoa ki te Maori a ko tona kohatu whakamaharatanga ki te Iwi Maori ko te moni karahipi e awhina nei i a tatou tamariki i Te Aute.

Kati i konei nga hoa pakeha o te Iwi Maori e whakahua ake. Tera atu ano etahi me Te Popi raua ko Te Tatana, ko etahi kei te ora tonu. Ki nga mea kua riro anei he kupu maku: Takoto mai e koro ma i te okiokinga roa.

“MATE WHATU.”

(*Trachoma: Granular Conjunctivitis; Granular Ophthalmia; Granular Eyelids.*)

T. Wi Repa, M.B., Ch.B.

KO tetahi tenei o nga tino mate o te Maori. He mate tenei e whakahaua ai nga takuta e te ture kia whakaatu ki te Tari o te Ora. He mate rere hoki tenei. Te mate nei, ko te mate tonu o te whatu e timata nei i te whero, a ka neke haere atu, a tae noa ki te pahore o roto i nga kimokimo o te whatu; a ka neke atu ki te pahore o te wahi pango o te whatu; tae atu ki te whero o te wahi ma katoa: a whaka mutu atu ki te pirau, me te tino kapo rawa atu. O te 60,000 Maori, ki taku mohio kei te 40,000 nga mea kei te pangia e tenei mate. Ina tonu ko te mate whatu e whakaparahako nei te tangata. He mate iti noa, no reira ka whakaparahakotia Otira ka eke ana ki te pakeketanga o tona kaha kanui te mamea, a kaore hoki e ora.

He mate whakaaturia ki te Tari o te Ora he maha nga mate e taka ana ki raro i tenei wawahanga. He mate rere ratau. Ara ki te piri atu nga paru o aua mate ki nga wahi ano e tika ana o te tangata mo aua momo mate, ka pangia te tangata e aua mate. Te mahi a aua mate he whakararuraru i te ora o te katoa. No reira ka eke mai te wahanga o te Kawanatanga e tiaki ana i te ora o te katoa: ara te tari o te ora. Ki te tupono te takuta ki aua mate me whakaatu ki te tari o te ora. Ki te kore e whakaatutia, ka whiua te Takuta ki te whui kotahi tekau pauna. Ko etahi enei o aua mate: Piwa Taipo, Pneumonia. Mate Kohi. Scarlet Fever, Diptheria, me te tini noa atu. Tetahi o taua tatai ko te mate whatu. Mehemea tetahi tangata pangia e taua mate whatu, i pangia ranei engari kua ora ka tae atu ki nga putahi o America, kaore ia e tukua kia u ki uta. Ka kitea i konei te tino kaha o te tupato kei pa te tangata i te mate nei.

KAUPAPA O TE MATE.

E pa ana te mate nei ki te hunga e noho ana i nga whare paru, e pipiri ana te noho, penei i nga tangata o nga wahi

pohara o Ranana; e noho pipiri ana hoki i nga kura; ki te hunga hoki kua heke te ora o te tinana i etahi atu mate; ki te hunga e noho ana i roto i nga whare auahi; i nga kauta, me nga whare kaore e whakaaetia kia puare nga wini. E pangia ana hoki te hunga e mate ana nga niho i te pirau.

NGA TOHU O TE MATE.

Ka whero te whatu. Ano he kirikiri kei roto i te whatu. Ka taumaha te uhi o te kanohi, a, kia oho ake i te moe e piri ana nga uhi o te whatu, to runga, to raro. Ko te timatanga tenei. Ki te waiho roa, kaore e rongoatia, ka heke te wai hapiapia me te pirau. He mea ano ka uruta tona haere: Ka pa noa ki tena, ki tena. Ka pupuhi te whatu. Ki te tukua kia haere ana te mate nei, ka pahore te pango (cornea) o te whatu.

RONGOA I TE MATE.

A. WHAKATUPATO: Kua kiia ake ra he mate rere te mate nei. No reira kua te tangata hei tauera i te tauera o te mea mate i taua mate. Mehemea he tamaiti mate whatu kei te kura me ripoata e te mahita ki te komiti o te kura. Ma te komiti e karanga te Neehi, te Takuta ranei. Kauaka taua tamaiti e whakaaetia kia tauera i tona kanohi ki te tauera o te katoa. Ki te haere ki nga hui me mau te tangata i tona ake tauera. Kaore ia i te mohio ki nga kanohi o etahi. Whakapaia te kainga, kia kore ai te mate nei e pa mai. Horoia nga niho.

B. RONGOA PATU: Ko ta te Maori tenei ko tana mea wha-whai kia wawe tonu te tae ki te rongoa. Ko te mea nui ke ko te arai atu. Ki te pa mai te mate, me haere ki te Neehi mehemea he Neehi kei tou takiwa; me haere ranei ki te Takuta mehemea he Takuta e tata ana mai. Kia tere tonu te haere: Kua e whakaroa. Ki te kore he Takuta, he Neehi ranei, me whakamatau tenei. Me horoi nga ringaringa ki te wai wera: Kia tino ma. Katahi ka riringi he wai koropupu ki ro kapu. Me tikoko mai kotahi tipunu Boracic Acid Powder, ka kororirori ki roto i taua wai wera. Kia tino kore e kitea te paura ka mutu ai te kororirori. Waiho te wai kia ahua matao. Ma tetahi tangata ringa ma e tou he huruhuru manu tino ma ki roto i te wai ka whakamaturuturu ki roto i te whatu. Me takoto koe ki raro. Hei te ata, hei te awatea, hei te ahiahi nga mahinga. Kei nga toa katoa tenei mea te Boracic Acid. Ki te kaha rawa te matakau o te whatu mate i te marama, me haere ki ro whare takoto ai ka whakapouri i nga wini. Ma Te takuta ranei e homai he atropine ka whaka maturu ki nga whatu e rua mehemea kua tae rawa te mate ki te "maaka" o te pirau, me haere ki te Takuta. Kua eke tena ki runga noa atu o te kaha o te ringa tohunga-kore ki te puru rongoa ki roto i te whatu.

Kia marama koutou i naianei ko te mate whatu he tino mate autai, he mate rere hoki. Ko te whatu tetahi o nga putiputi o te tangata. Kia kaha te tiaki: Kia pai te tiaki.

“MITARA” (Measles).

T. Wi Repa. M.B., Ch.B.

HE mate rere ano tenei. Engari ehara i te mate e whakahaua ana e te ture kia whakaaturia ki te tari o te ora. He mate tenei e pa ana ki te nuinga o nga tamariki noho taone, kaore hoki e ngaro rawa atu ana taua mate i nga taone. Ko nga tamariki o nga kainga tawhiti mai i nga taone kaore e tino pangia ana e te mate nei. He mate kaha tenei ki te patu tangata, ara tamariki i raro iho i te rima tau. E hara i te mea ko te mitara ki te patu, engari ko nga mate nunui e whai mai ana i te huarahi i parangia e ia. E rua nga momo o te mate nei. Te momo tuatahi ko te *Mitara Ingarihi*. Ko te momo tena e pa auau ana ki nga tamariki o nga taone o tenei whenua. Ki te pangia te tamaiti, te pakeke ranei kaore ia e pangia i muri atu. Te momo tuarua ko te *Mitara Tiamana*. Kaore i tino kaha tena momo. Maha noa atu ona panga mai ki te tangata. I te tau 1903, e 9150 nga pakeke, tae atu ki nga tamariki i mate i te mitara E 941 roto i te rau tupapaku he tamariki no raro iho i te rima tau. I nga tau 1893-1903, 10709 nga pakeke me nga tamariki i aitua ia tau, ia tau. No te tamariki te mate nei. Engari ka tupono ana ki nga pakeke kaore ano kia pangia ia ratau e tamariki aua, kanui te kaha o te whiu. No Ingarangi enei whika.

“TE TAU IA REWHAREWHA.”

Ki tooku mahara he mitara te mate e kiia nei “Ko Rewharewha.” I te panga mai o te mitara ki o tatau kaumatua i nga wa i piri tuatahi ai ratau ki te pakeha, ka patua ratau na kouei nga tangata o te Waipounamu i iki ki te po. Engari kaore au i marama ki taua tau. Te take i kaha ai taua mate ki te whiu i te tangata, he omaomatanga ki ro wai matao, hei patu i te wera. Na reira ka pangia e te pneumonia, ka mate mate. I te tau 1875 ka rere mai te manua o a H.M.S. Dido i Poihakena ki Whiti. Ka mauria taua mate mitara ki era motu. I roto i nga marama e wha ka hemohemo e 40,000 tangata o roto o te 150,000 tangata o Whiti. I te tau 1846, ka puta te mitara ki etahi motu pakupaku kei te raki o Norway. Te ingoa o aua motu ko Faroe Islands. Kotahi tonu te hinganga o nga tangata o ena motu pau katoa ki te hemohemo. No reira e ki ana au koiane taua mate a “Rewharewha”

O nga mate rere o tenei wawahanga mate, ara, whakaputa i te kiri kopata pata ai (Kiri ura), ko te tuatoru tenei te kaha ki te patu tangata. E hara ia ia ake ona kaha, e ngari no nga mate e pa ana ki te pukapuka. Ko tenei mate hoki te mate patu tamariki o nga mate o tena pakeke o te tangata. E ono tae atu ki te waru tamariki e mate ana i roto i te rau i tenei mate i te wa e paha ai ki nga Hohipera. Kaore ano i kitea te putake ake o te mate nei—ina ra te ngarara, te aha ranei pera me etahi huhua mate. Engari kei te mahi tonu nga tohunga

kimi. Kei te kitea hoki o te putake o te mate tetahi tumanako nui, e kitea ai hoki he rongoa hei kaupare atu ranei, hei whakaterere ranei te ora ina pa mai. Kaore te paitini o te mate nei i roto i te ha o te turoro. Engari kei roto i te hupe, i te huare, i te mare, o te turoro. Kia maroke, ka rewa ki runga te puehu o te whare, o te ruma ranei, ka ngongoa mai e te tangata ora e tutata ana mai. Ko te huarahi tena e pangia tena tangata e te mate nei. Ko te mea e mau mahara ko tenei: Ko TE WA RERE O TE MATE NEI KO TE WA I MUA ATU O TE PUTANGA O Nga Kopata-pata me te Ura o te Kiri.

NGA TOHU O TE MATE.

Ki te tata te tangata ki te turoro a te mate nei, a, ka haere kore mate atu ki tona kainga tera ia e pangia i roto i nga ra e whitu ki te tekau-ma-waru. Kia taha ra ano enei ra, ka mohio ai ia kaore ia e pangia e te mitara. E kiia ana tenei wa e nga tohunga ko te "wa whakato," ko te "wa whakaikaika" (incubation period) o te mate. Mehemea kei te aurara te mitara, penei i a ia i tenei takurua ka taha nei, ka tere tonu te tangata ki te mohio ki nga tohu. No reira ka whakarerea tena taha o ta tatau tuhituhinga kei roa rawa. He mohio katoa tatau ki te mitara.

NGA MATE NUNUI E WHAI ANA I TE MITARA.

Ko te rarangi ingoa tenei o nga mate nunui e whai ana i muri o te mitara. Ko era ki te patu i nga tupapaku e kautetia nei ki raro i te kaha o te mitara.

1. Laryngitis: (Ka Katia te nga)
2. Bronchitis and Broncho Pneumonia (Ka Katia te nga)
3. Lobar Pneumonia (Ka Katia ano te nga)
4. Nephritis: (Mate o nga takihi)
5. Mate Kahi.

Tera atu te maha o nga mate nei.

TIAKI I TE MATE.

Pa ana mai ka takoto i runga moenga. Whakaarotia ake te hua o nga mate nunui kei muri i te kokiri a te mitara. Kia marama tonu te ruuma. Me whakatuwhera nga wini. Me hoatu he rongoa whakatikotiko: He tote rongoa te mea pai. Kei nga toa katoa hoki tena mea. Hei nga kai mama te hoatu: ara, he kanga paraoa, he hararutu, he raihi, me kohua ki ro miraka. He wai arani, he wai remana, etahi inu pai. Ia po, ia po me whakakaukau ki te wai mahana. Mehemea kei te kaha rawa te piki o te wera, me panipani noa te kiri ki te kaka i toua ki ro wai mahana. Mehemea ki te porori nga kopatapatu ki te puta, ma te inu wai wera, ma te kaukau i ro wai mahana, e whakaterere te puta. He maremare tetahi tohu ahua kaha o te mitara. Kei nga toa tetahi rongoa, he "Ipecacuanha Wine." Kei runga ano nga tohutohu. He houra tunu paraoa nei tetahi rongoa whakakaha i te mare kia puta. Kotahi tipunu ki roto

i nga kapu wai e rua. Ka whakareka ki te huka kotahi tepara punu e hoatu ia wha haora. He pai tonu te "miki" ki te miere. Ahakoa tere te heke o te wera, me takoto tonu te turoro mo nga rangi e wha i muri iho. I te wa e tihere ai te kiri, me pani te tinana ki te Camphorated Oil, ki te Salad Oil, ki te Olive Oil, *Kaua ki te Carbolic Oil* kei wareware ki te horoi i nga ringa ka paitini i roto i nga wiki e rua i muri iho, kia tino tupato nga matua. He wa ngoikore tena. Ko te wa tena e uru mai ai nga mate kino. Ka kaha rawa te mate me karanga he takuta. Otira ara tonu i te panga mai ka karanga i te takuta mehemea kei te tata mai kia koe.

WHARE-KARAKIA O TANGOIO.

KA maha nga tau o te Whare-karakia mo Tangoio e korerotia ana. He tokomaha tonu nga kaumatua e ora ana i te wa i whakatakotoria ai nga kaupapa korero mo taua whare. Kua matemate te nuinga o aua kaumatua, a ko nga morehu, kua wehewehe i nga whakahaere hou o muri nei. Ko nga kai-hapai o te Hahi i tenei wa, he hunga tamariki nei. Otira kei roto i o ratou hinengaro te wairua kaha o o ratou matua. Kei te whakaritea e nga tamariki nei, te ohaki a o ratou matua. E whitu rau pauna te moni i kohia haeretia i roto i te tekau tau, neke atu, ka taha nei. I tukuna mai tenei moni ki te Tari o te Pihopatanga i Nepia tiaki ai. Inaianei kua eke tenei moni ki te £900. Ko te utu mo te whare-karakia e oti katoa ai, tera e tae ki te £1,200.

Kei te mahia taua whare karakia inaianei. Kei te hangā ki te pereki.

Ko tetahi mea hou mo taua whare, ko te whakanohanga i te papa pounamu (greenstone) hei kohatu mo te kokonga. Ko te kohatu nei ka tata ki te 100 tau te maunga mai i runga waka i Arahura (Te Wai-pounamu) ki Kai-arero (Petane). Ko taua taonga no nga tipuna o Hami Tutu. I a ia e ora ana, ka tukuna atu e ia ki a Peneti, minita, tiaki ai, hei taonga mo te whare-karakia a te wa e ara ai. Ko te wahi rahi hoki o nga moni mo taua whare na Hami Tutu. Kua mate a Hami. Otira kei te ora tona wairua, a ko nga tumanako, me nga whakariterite a taua kaumatua, kei te whakatutukitia i tenei wa. Ko te whare nei, i kiia e Hami me whakaara hei pou whakamahara ki nga hoia Maori. pakeha o te takiwa ki Tangoio i uru ki te pakanga nui ka taha ake nei.

He hanga aroha nga whakariterite o te whare nei. Noreira ka inoi atu a Te Toa Takitini, kia Takitini hoki tatou o te motu hei manaaki i te tonga tapu ka timata nei. Taria mai nga panui.

“TOROHI-RAUMATI.”

T. Wi Repa, M.B. Ch.B.

KO tenei ingoa ko te “Torohi Raumati” he whakamaori naaku i te ingoa pakeha: “Summer Diarrhoea.” Kei te haere mai te raumati ko te mate putuputu tenei o tena wa o te tau. O nga mate maha o te tamariki, ahakoa pakeha, ahakoa Maori, ko tenei kei runga atu. O nga mate hoki e patu ana kia hemo i nga tamariki o te kotahi tau ka hoki iho te pakeke, ko ia nei kei runga noa atu. He raumati te wā e tino pa ai taua mate ki te tamariki. No reira ka huaina tona ingoa he “Torohi raumati” ara, he torohi e pa nui ana ki te tamariki i taua wa o te tau. Kei te mohio nga wahine kua pakeke ki tenei mate. Ko Ranana Taone, kei te tata ki te tekau miriona ona tangata. E 4000 nga tamariki i raro iho i te kotahi tau e mate ana ia tau, ia tau, ko te nuinga o enei tamariki na nga matua rawakore. I to tata nei whenua, ara, i Niu Tirenī nei, e 57 nga tamariki i riro i tenei mate i te tau 1925. Ko te nuinga o nga tamariki e mate ana i te “torohi raumati,” he tamariki e whangaia ana ki te patara. O nga rau tamariki a te mate nei e kawea ana ki Great Ormond Hospital for sick children i te tau, e 96 tamariki i roto i te rau he tamariki whangai ki te patara. E wha tamariki ano i roto i te rau i pangia e te torohi raumati ia ratau e ngote ana i o ratau koka. Te takiwa kaha te mate nei ko te raumati. Ka piki te wera i nga raumati, ka piki ano te kaha o te mate nei ki te patu tamariki. Ko Ahuhata te marama kaha o te mate nei ki Ranana. Ko Hanuere, me Pepuere ki a tata nei. I Ranana, mehemea ka eke te kaha o te wera o te ra ki te 100, e 550 e mate ana. Kahoki iho ki te 90, e 450 e mate ana. Ka heke ki te 50, e 25 e mate ana. No reira kia mohio mai koutou wahine ma, ko nga marama kaha te wera e takoto mai nei i mua i o koutou aroaro nga marama aitua te tamariki whangaia ki te patara. Ko tetahi take i penei ai, e tere ana te “kawa” ara te pirau o te miraka i te wera. Ka “Kawa” te miraka ki ro kena, ki ro patara, ki roto hoki i te ngote.

Te putake o tenei mate he ngārara ano, pera me era kua korerotia ake ra mo nga mate tuatahi ra. Engari he hapū kā no reira enei ngarara. He maha aua momo e whakakawa nei, e whakapirau nei i te miraka. Kaore ano i ata mohiotia ko te whea o aua momo e timata nei i taua torohi raumati.

Ko te whakawhiu ki te kai te putake kaha o te mate nei: haunga ia nga ngarara. Ka nui te whangai, ka wherea te puku, ka mate, ka ruaki. Kia kaha rawa hoki te mate o te puku i te nui o te kai, ka eke mai nga ngarara me o ratou nei kaha. ki te awhina i te mate kia nuku atu.

Tetahi kai-awhina nui o te mate nei, ko te waiho i te tamaiti i roto i te whare huihui, kaha te wera, kore hau pai, haunga, hē manawa hoki.

(Taria te roanga.)